

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 101+130.1+122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.2>**Агаманюк Зоя Миколаївна**

доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7299-409X

КУЛЬТУРА ТОЛЕРАНТНОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Докладний аналіз вітчизняних і закордонних видань, присвячених дослідженню проблем толерантності, однозначно свідчить про те, що єдиної точки зору щодо сутності даної дефініції немає і бути не може, оскільки поняття «толерантності» охоплює надзвичайно широкий спектр людських відносин. Толерантність є особливим інструментом примирення непримиренного, унікальною за своїм характером, всеосяжною за масштабами використання. Сучасне суспільне буття характеризується прискоренням міжнародних, у тому числі, міжрасових міграційних процесів, тісним співіснуванням етносів з різним менталітетом, релігією і культурою. Саме тому у численній групі дослідників даного феномена працюють не тільки філософи, соціологи, психологи, педагоги, але й ієрархи різних церков, економісти, медики, письменники, представники численної армії мас-медіа, відомі політики. Метою даної статті є дослідження культури толерантності в соціальному просторі сучасної України. Реалізація мети передбачає аналіз поняття «толерантність», його етимологію та змістовне наповнення; зв'язку між культурою та толерантністю. У контексті утворення нової системи соціально-модальних відносин між різними етнічними групами з культурною компонентом, притаманною їм, завданням культурно-філософського розуміння стратегії толерантності в суспільстві в контексті розвитку полі- та мультикультуралізму, визначення ролі соціокультурних ініціатив, а також релігійних організацій у позиціонуванні нових форм міжкультурного та міжконфесійного спілкування. Толерантність сьогодні, на думку багатьох дослідників, політичних, релігійних діячів – це незамінна умова виживання та розвитку сучасної цивілізації, регулювання відносин на державному рівні та рівні повсякденних взаємодій та практик. Все це актуалізує необхідність проведення культурного філософського аналізу проблеми протиріччя між зростаючою потребою суспільства в утвердженні толерантності як стратегії і взаємодії між людьми та соціальними групами. Толерантність є цінністю суспільства та культури, однак не для всіх є достатньо привабливим стандарт толерантності та відповідної поведінки, що існує нині в суспільстві.

Ключові слова: толерантність, культура, культура толерантності, соціальний простір, суспільство.

Вступ. Сьогодні ми спостерігаємо, як в наслідок глобалізації відбувається справжнє змішання народів і культур. Толерантність є одним із способів пом'якшення і поступового подолання протиріччя ідентичності. Вона актуальна там і тоді, де для неї є відповідні соціальні передумови. При цьому багато дослідників, заглиблюючись у суть проблеми, ставлять перед собою закономірним запитання, чи є толерантність тим магічним прийомом, що здатний істотно перетворити світ, чи цей бум навколо толерантності – черговий теоретичний міф?

Поняття «толерантність» в силу своєї змістовної об'ємності і широкого практичного застосування до цих пір не має чіткого наукового визначення. Етимологічно дане поняття виходить

із багатозначного латинського терміну *tolerancia* – стійкість, витривалість; терпимість; допущення, припустиме відхилення [4, с. 173–182].

Різноманітні теоретико-філософські та прикладні підходи представлені у роботах наступних дослідників: В. Лекторського, Л. Скворцова, А. Перцева, В. Тишкова, В. Ядова, Е. Алексєєвої, И. Петгай, О. Скрябіної, Т. Стефаненко, А. Асмолова, М. Бахтіна, М. Ліпмана, В. Ляха, Б. Юдіна, И. Ашмаріна, У. Шаліна, С. Братченко, Д. Кіна, Ю. Шайгородського, А. Погодиної, Т. Лешкевича, А. Орлова, А. Шапіро, а також Г. Маркузе, Т. Адорно, Ю. Хабермаса, К. Сітарама, Р. Когделла, К. Роджерса, К. Узіна, М. Уолцера, Дж. Бюнджентала і багатьох інших. Таке коло дослідників свідчить про якісне різноманіття видів і форм толерантності і, відповідно, підходів, способів і методик її опису [1, р. 29].

Мета та завдання. Метою даної статті є дослідження культури толерантності в соціальному просторі сучасної України. Реалізація мети передбачає аналіз поняття «толерантність», його етимологію та змістовне наповнення; зв'язку між культурою та толерантністю та їх функціонування в соціальному просторі сучасної України.

Методи дослідження. Під час роботи над статтею було використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз і синтез, дедукція та індукція. Зокрема, аналіз – під час розгляду теоретичних засад поняття толерантності в філософії ХХ століття; синтез – з метою узагальнення світового досвіду соціально-філософських досліджень можливостей культури для формування толерантного середовища; порівняння – для визначення сутнісних ознак культури толерантності; системний метод – під час розгляду толерантності як складового компоненту соціального простору.

Результати дослідження. У більшості робіт, як правило, перевага віддається емпіричним дослідженням. В той же час недостатньо вивчені механізми формування толерантності, способи оптимізації соціальної взаємодії з урахуванням нерівномірності економічного розвитку, збереження ідентичності в умовах розширення границь толерантності.

В українській мові подібний термін був відсутній, оскільки в національних традиціях міжетнічного спілкування не спостерігалось відповідних реалій. Толерантність в українському ментальності ототожнюється з терпимістю, категорія вузького призначення, що означає наявність негативної чи нейтральної реакції на іншого (зовнішня стриманість при внутрішньому неприйнятті іншого, «вимушене» співіснування з «чужим») і відсутність традицій сприйняття соціальної цінності різниці [4, с. 173–182].

Сьогодні найбільш показовим прикладом толерантності в культурі є масова культура, яка синтезує в собі культурні традиції та форми великої кількості народів. Масова культура, поширена по всьому світу через електронні засоби масової інформації по всьому світу, в контексті активації традиціоналізму в кризовому суспільстві, відіграє значну роль у опозиції національного шовінізму та релігійного фундаменталізму.

Потреба в толерантності в будь-яку історичну епоху виникає через присутність у суспільстві протилежних, споконвічно антагоністично структурованих соціальних інтересів.

В процесі формування демократичних цінностей та різних демократичних інститутів поступово виникає і продовжує безупинно розвиватися відповідна політична і правова культура толерантності. Знадобилися фактично століття спільного існування у безупинному діалозі, перш ніж людство навчилося терпимо відноситися до іншої раси, іншої релігії, мови, кольору шкіри, культури.

Сприйняття чужої культури відбувається на основі порівняння попереднього досвіду та нового, порівняння з подібними елементами власної культур, одночасно на кількох рівнях: раціональному та чуттєво-емоційному. Почуття людини сприяють розумінню іншого або запобігають цьому, встановлюють його межі. У процесі цього порівняння у середовищі іноземної культури формується спільнота іноземної культури.

Соціальна напруженість усередині різних суспільних груп вимагає нових методів їхнього психологічного перезавантаження для переходу від агресивного до спокійного і внутрішньо зацікавленого розуміння значимості «іншого», з його незвичними думками, традиціями, переконаннями, поведінкою і т. п.

Довкола розуміння культури існує низка стереотипів, які уявляють культуру як щось статичне й абстрактне, і таке розуміння домінує серед численних поціновувачів культури, журналістів, політиків, звичайних людей. Культура, як і суспільство, ґрунтується на системі цінностей. Із раннього дитинства кожен з нас опанує рідну мову і засвоює культуру нації, до якої належить. Це відбувається в процесі спілкування з близькими людьми, в домашньому середовищі за допомогою вербальних і невербальних засобів. Категорія цінності формується в людській свідомості через порівняння різних явищ. Осмислюючи світ, людина вирішує для себе, що для неї важливе в житті, а що – ні, що істотне, а що несуттєве, без чого вона може обійтися, а без чого ні. Внаслідок цього формується її ціннісне ставлення до світу, згідно з яким усі предмети і явища розглядаються нею виходячи з критерію важливості і придатності для життя. Формується загальне ціннісне ставлення людини до світу, при якому ті чи інші явища мають для людей визначений зміст і значимість. Цінності мають величезне значення в будь-якій культурі, оскільки визначають стосунки людини з природою, соціумом, найближчим оточенням і самим собою.

Тобто це уявлення про норми життя суспільства, які соціально схвалені і прийняті більшістю людей. Цінності не піддаються сумніву, вони і є еталоном та ідеалом для всіх людей. У людській свідомості існує одночасно безліч цінностей. Цінності існують не хаотично, вони певним чином упорядковані одні щодо інших. Система цінностей являє собою ієрархію. Завдяки цій системі забезпечуються цілісність даної культури, її неповторний вигляд, необхідний ступінь порядку і передбачуваності [3].

«Останні дослідження показують, що терпимість як спосіб взаємодії і спроба розуміння іншого, себе вичерпала і повинна бути замінена більш широким принципом спілкування – толерантністю» [1, р. 28].

Та варто враховувати, що толерантність не скасовує встановлення (чи визнання наявності) моральних і політико-правових стандартів і відповідних їм демократичних інститутів, що гарантують поступальний розвиток фундаментальних цінностей волі.

В процесі розвитку сучасного суспільства основні принципи толерантності, поступово переходять з розряду морально-етичних принципів людського співіснування в юридичні, закріплюючись в цілому ряді міжнародних правових документів, серед яких Загальна Декларація прав людини. За останні півстоліття прийняті наступні документи єднального-толерантного характеру: Міжнародний пакт про цивільні та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього, Декларація про права людей, що належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, Конвенція про права дитини, Конвенція 1951 року про статус біженців, Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок, Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських і принижуючих достоїнство видів поведінки і покарання, Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігійних переконань і інші міжнародно-правові документи та угоди. Визнання, ратифікація, повага і виконання викладених у них вимог кожною конкретною державою складає одну з головних сторін законності, іншою стороною якої є респективна погодженість з усім, що не суперечить названим правам і свободам [5, с. 62–68].

В умовах формування мультикультурного світу ми намагаємось наблизитися до розуміння глибоких основ цінності людства як природного та планетарного, космічного явища, культивувати у сучасних суспільствах шанобливе та цінне ставлення до іншого, іншої культури та людини. Толерантність – це необхідний момент міжкультурного спілкування; це здатність розуміти головне не тільки по-своєму, але й в іншій культурі, бачити в іншій, чужій вірі, ціннісні принципи, а також здатність ізолювати ідеологічні виправдання, які не суперечать духовним та моральним цінностям. Звернення до культурно-філософського дослідження толерантності має глибокі цивілізаційні причини, оскільки це важливо не лише для збереження людства як унікального космічного явища, але й як культурного явища, яке відображає глибокі гуманістичні та морально-духовні мотиви.

На нашу думку формування, розвиток толерантності відбувається в процесі міжкультурного спілкування, коли зароджується почуття поваги до інших народів, їхніх традицій, цінностей та досягнень, усвідомлення несхожості та прийняття всього етнічного та культурного різноманіття яке має місце у світі.

Вплив культури на особистість суперечливий. З одного боку, він здійснюється як соціалізація через залучення особистості до існуючих у суспільстві цінностей, норм, знань, азіншого – через індивідуалізацію людини, розвиток її неповторних христаздібностей. Таким чином, духовний і культурний розвиток особистості – це складна й водночас дуже важлива справа. Процес засвоєння культури продовжується протягом усього життя.

У сенсі цінностей культури, толерантність передбачає досвід культурного розподілу, яка проявляється там, коли спілкування визнається неможливим. Культура, тим самим, створює умови не лише для взаємодії, спілкування, але і залишає «право на несумісність», захищаючи людську індивідуальність. Це право на невідповідність захищає свободу та ідентичність людини, є проявом поваги до чужої культури та іншої ціннісної системи. Різноманітність культурних цінностей також виробляє моральний релятивізм, що виправдовується з точки зору індивідуального існування. З іншого боку, він породжує іронію (Р. Рорті) або «цинічний розум» (П. Слатердік) стосовно соціокультурної реальності, в якій є девальвація ціннісних основ людського життя та «деантрологізація» самої людини. Значення визначають імпульс, відносність, сумісність/несумісність культур та людський «життєвий світ», що виникають на їх основі. Але вони також дають підстави для виявлення природи універсальних, загальнолюдських цінностей, коли мова йде про людину та людство. Сучасна соціокультурна реальність рухається в напрямку посилення складності, різноманітності, а отже, аксіологічний та моральний релятивізм. Різні його варіанти представлені в «гносеологічному етичному релятивізмі» Ю. Хабермаса, у працях Дж. Дерріда, М. Фуко, С. Тулміна. Здавалося б, сама мультикультурна реальність дає основу для теоретичного обґрунтування толерантності, в якій, як уже зазначалося, існує широка мінливість значення цього терміну. Цінності завжди є контекстуальними в тому сенсі, що вони виникають у конкретній культурній цілісності, семантичному просторі. Однак вивчення динаміки цінностей часто вказує на те, що ми маємо справу з новими ціннісними контекстами та ставленнями, з новою інтерпретацією вже відомого. Більше того, однакові аксіологічні ставлення можуть використовуватися як для творчих, так і для руйнівних цілей. Невизначеність та складність аксіологічного існування особи, яка займається спільним часом, вимагає координації протилежних позицій – плюралістично-релятивістською та універсалістською. У цьому контексті толерантність стає процесом пошуку цієї послідовності як в теоретичному, так і в практичному сенсі.

У толерантному культурному просторі суперечності між учасниками діалогу стають не перешкодою, а можливістю створення нового змісту людського життя, досягнення консенсусу. Культура створює можливість «м'якої» кореляції багаторазових міжіндивідуальних взаємодій, підтримуючи свою самооцінку. У цьому випадку толерантність виражає узгодженість, орієнтовану на цінність, в якій «Я» та «Інше» – це можливість взаємодії через самообміну, утворюючи нову «ми». Толерантності притаманна динаміка, здатність до самостійного оновлення та самостворення через побудову когерентних людських взаємодій. Вона містить вираження глибокої взаємозалежності людини та культури, що, надаючи їй можливість бути вільною та креативною істотою у формі моральних регуляторів фактично, необхідність самовизначення, встановлення претензій на власну свободу і творчість, за якою вони переробляються в чисте руйнування. Ю. Хабермас вказує: «На основі взаємного визнання правил толерантних відносин, можливе вирішення уявного парадоксу, який, як відомо, заохочував Гете, також відхилити толерантність як образливу поблажливість і богохульство. Цей парадокс, мабуть, полягав у тому, що з будь-яким актом толерантності слід вводити характеристики того, що потрібно прийняти та терпіти, і тим самим толерантність повинна мати свої обмеження. Немає приєднання без винятку. Поки призначення цих обмежень здійснюється авторитарно, тобто в односторонньому порядку, толерантне ставлення підтримує ганебне місце довільного виключення. Тільки таке визначення

області толерантності, яка однаково переконує всіх учасників, які беруть участь, можна сприймати точку нетерпимості» [9, с. 6–7].

Висновки. Таким чином, говорити про толерантність як про основну цінність культури не зовсім правильно. Швидше, це спосіб збереження, захисту людьми своїх цінностей, але які самі по собі можуть отримати аксіологічний статус. Толерантність – це постійний пошук форм спільного існування, спільного настільки, настільки це можливо. Саме толерантність дозволяє найбільш демократично вирішити суперечки, що виникають у конфлікті.

Ще одним важливим завданням у формуванні толерантності як соціальної цінності є створення духовної та культурної реальності, основою якої є позиціонування раціонального світогляду у формі української науки, філософії, мистецтва, нової системи освіти в контексті Болонського процесу, розвиток інформаційних технологій тощо. На нашу думку, система вищої освіти може і її слід розглядати як фактор формування толерантності, відповідних цінностей, норм поведінки, соціальних та культурних пріоритетів. Система освіти – це канал, який активно ініціює та підтримує діалог культур та моделей толерантної поведінки. Він повинен бути зосереджений не лише на диференціації різних культурних компонентів, а й на їх інтеграції в цілісний культурний простір сучасної цивілізації та універсальний освітній простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Atamaniuk Z. The globalization and freedom of personality: the socio-philosophical aspect. Колективна монографія SENSE Philosophical and methodological challenges of the study of modern society. Lviv-Torum : Liha-Pres, 2019. P. 22–44.,
2. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
3. Бокань В. Культурологія : навчальний посібник для студентів вуз. Київ : МАУП, 2000. 134 с.
4. Гречко П. К. О границах толерантности. *Свободная мысль*. 2005. № 10. С. 173–182.
5. Декларація принципів толерантності. Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>
6. Кримський С. Б. Толерантність як цивілізаційна стратегія XXI століття. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 20–28.
7. Левінас Е. Між нами: дослідження. Думки – про – іншого. Київ : Дух і Літера ; Задруга, 1999. С. 119–139.
8. Малахов В. А. Проблема несумісності культурних цінностей. Толерантність та діалог в сучасному світі. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 29–40.
9. Хабермас Ю. Коли ми повинні бути толерантними? Про конкуренцію бачення світу, цінності та теорії. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 5–19.
10. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XX століття). Харків : Основа, 2001. 520 с.

REFERENCES

1. Atamaniuk Z. (2019) The globalization and freedom of personality: the socio-philosophical aspect. Kolektyvna monohrafiya SENSE Philosophical and methodological challenges of the study of modern society. Lviv-Torum : Liha-Pres., P.22–44. [in Polish].
2. Atamanyuk Z. M. (2020) Svoboda yak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva : monohrafiya [Svoboda as a factor of socio -cultural transformations of modern Ukrainian society: monograph.]. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». 316 s. [in Ukrainian].
3. Bokan' V. (2000) Kul'turolohiya: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vuz [Cultural Studies: A Textbook for Students of the University]. Kyiv : MAUP. 134 s. [in Ukrainian].
4. Hrechko P. K. (2005) O hranysakh tolerantnoste. Svobodnaya mysl' [O Borders tolerance. Freedom thought]. №10. S. 173–182. [in Ukrainian].

5. Deklaratsyya pryntsyrov tolerantnosti <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf> [in Ukrainian].

6. Kryms'kyi S. B. (2013) Tolerantnist' yak tsyvilizatsiyna stratehiya XXI stolittya [Tolerance as a civilization strategy of the XXI century] *Filosofs'ki dialohy*"2013. Tolerantnist' ta dialoh v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats'. Vyp. 7. K. S. 20–28. [in Ukrainian].

7. Levinas E. (1999) Mizh namy: Doslidzhennya. Dumky – pro – inshoho [Between us: research. Thoughts - about - another]. Kyiv : Dukh i Litera ; Zadruha. S. 119–139. [in Ukrainian].

8. Malakhov V. A. (2013) Problema nesumisnosti kul'turnykh tsinnostey [The problem of incompatibility of cultural values]. *Tolerantnist' ta dialoh v suchasnomu sviti. Filososfs'ki dialohy*". *Tolerantnist' ta dialoh v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats'. Vyp. 7. K. S. 29–40.* [in Ukrainian].

9. Khabermas Yu. (2013) Koly my povynni buty tolerantnymy? Pro konkurentsiiu bachennia svitu, tsinnosti ta teorii [We're tolerant? The competition has been displayed, theory and theory]. *Filosofski dialohy*'2013. Tolerantnist ta dialoh v suchasnomu sviti : zb. nauk. prats. Vyp. 7. K. S. 5–19. [in Ukrainian].

10. Sheyko V.M. (2001) Kul'tura. Tsyvilizatsiya. Hlobalizatsiya (kinets' KHIKH – pochatok KHKH stolittya) [Culture. Civilization. Globalization (end of XIX - beginning of XX century)]. Kharkiv : Osnova. 520 s. [in Ukrainian].

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

Doctor of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Sociocultural Activities

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7299-409X

CULTURE OF TOLERANCE IN THE SOCIAL SPACE OF MODERN UKRAINE

A detailed analysis of domestic and foreign publications devoted to the study of tolerance issues clearly indicates that there is no single point of view on the essence of this definition and cannot be, since the concept of "tolerance" covers an extremely wide range of human relations. Tolerance is a special tool for reconciliation of irreconcilable, unique in nature, comprehensive in size. Modern social existence is characterized by the acceleration of international, including interraion migration processes, close coexistence of ethnic groups with different mentality, religion and culture. That is why in a numerous group of researchers of this phenomenon not only philosophers, sociologists, psychologists, educators, but also hierarchs of different churches, economists, doctors, writers, representatives of a numerous army of mass media, well-known politicians work. The purpose of this article is to study the culture of tolerance in the social space of modern Ukraine. The realization of the goal involves the analysis of the concept of "tolerance", its etymology and meaningful content; the link between culture and tolerance. In the context of the formation of a new system of socio-modal relations between different ethnic groups with the cultural component inherent in them, the task of a cultural and philosophical understanding intercultural and inter-denominational communication. Today, according to many researchers, political, religious figures, tolerance is an indispensable condition for the survival and development of modern civilization, regulation of relations at the state level and the level of daily interactions and practices. All this actualizes the need for cultural philosophical analysis of the problem of contradiction between the growing need of society in establishing tolerance as a strategy and interaction between people and social groups. Tolerance is the value of society and culture, but not everyone is sufficiently attractive to the standard of tolerance and appropriate behavior that exists in society now.

Key words: tolerance, culture, culture tolerance, social space, society.